

КАШФИЙ ТЕРМИЗИЙНИНГ “МАНОҚИБИ МУРТАЗОВИЙ” АСАРИ ПОЭТИК ХОССАЛАРИ

Алиев Шокир

Термиз давлат университети таянч докторанти

ПОЭТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАШФИ ТЕРМИЗИ «МАНОКИБИ МУРТАЗОВИ»

Алиев Шокир

Докторант Термезского государственного университета

POETIC PROPERTIES OF THE WORK OF DISCOVERY TERMIZI “MANOKIBI MURTAZOVI”

Aliev Shokir

Doctoral student of Termez State University

Тел: +998 99 421 32 90

e-mail: shokiraliyev@mail.ru

Orcid: 0009-0006-0720-3873

Аннотация. Ушбу мақолада шоир ва мутафаккир Кашфий Термизийнинг илмий фаолияти борасида фикр-мулоҳазалар келтирилган. Шунингдек, унинг “Манокіби Муртазавий” асари адабий нуқтаи назардан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Кашфий Термизий, “Манокіби Муртазавий”, адабиёт, дин, ақида, шоир.

Аннотация. В данной статье содержатся комментарии к научной деятельности поэта и мыслителя Кашфи Термизи. Также с литературной точки зрения анализируется его произведение «Манокіби Муртазави».

Ключевые слова: Кашфи Термизи, «Манокіби Муртазави», литература, религия, вера, поэт.

Abstract. This article contains comments on the scientific work of the poet and thinker Kashfi Termizi. Also, from a literary point of view, his work “Manokibi Murtazavi” is analyzed.

Key words: Kashfi Termizi, "Manokibi Murtazavi", literature, religion, faith, poet.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Муҳаммад Солиҳ Кашфий Термизийнинг ижоди баъзи шоирлардан фарқли ўлароқ кўплаб соҳаларни қамраб олганини таъкидлаш жоиз. Бу борада Кашфийшунос олим Куруший Мансур “Манокіби Муртазавий” асарининг муқаддима қисмида қуйидагиларни айтиб ўтган. “Юзи нурли, олий даражалар соҳиби, диний ва дунёвий илмларда беназир, каромат ва ғаройиб ишлар билан машхур эди. Тарикат хирқасини Шох Неъматулоҳ Валийдан олганди. Қодирия тарикатига мурид бўлганди. Бошқа тарикатлардан ҳам санадли устозлар орқали ижоза олганди. Сукр, шавку завқ ҳолатида “обдор” (мазмунни баланд) ва “дақоик” (диққатга сазовор) шеърлар ёзарди”. [3] Бу фикрни Ғулом

Сурур ҳам ўзининг “Хазинатул асфиё” асарида келтирганини кўриш мумкин.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Эътибор берадиган бўлсак, Кашфийнинг ҳаёт тарзи, ижодий фаолияти, индивидуал характери, шеърлари тавсифи ҳақида аниқ маълумотни бериб ўтган. Иждокорнинг руҳияти ва шахсий хислатлари шеърлари ва ёзган асарларига таъсир кўрсатмай қолиши имконсиз. Дастлаб, Кашфийнинг характери ва ижодий ёндашувини билмасдан унинг асарларига баҳо бериш ва мазмунни ҳақида гапириш илмий этиканинг принципига тўғри келмайди назаримизда. Бинобарин, мутафаккирнинг ҳаёти ва ижодий ёндашувини баён қилганимиздан сўнг Кашфийнинг асарлари

маъно-мазмуни, бадиияти ва услубий хоссаларига тўхталишни жоиз деб топдик. Ушбу мавзуда шоирнинг девонидан ташқари тасаввуф ва бошқа фан соҳалари бўйича ёзилган асарлари ҳақида илмий мулоҳаза юритилади. “Маноқиб Муртазовий” асарининг тили равонлиги, мавзуларнинг тизимли тартиб билан баён этилганлиги, муаллиф ҳар бир фикрини Қуръон оятлари, ҳадиси шариф, олимлар қавли билан шарҳ беришга интилган. Муаллиф асарни наср ва назм услубида ёзиб, кўплаб ўринларда мавзунинг ҳиссий таъсирчанлигини ошириш учун назмдан фойдаланган. Шунини айтиб ўтиш лозимки, Кашфий “Маноқиб” асаридаги асосий маълумотлар “Саҳиҳи Бухори”, “Муснади Абу Довуд”, “Сунан Термизий”, “Аворифул маориф”и Шихобуддин Сухравардий, “Малфузот”и Хожа Абдуллоҳ Ансорий, “Муснади Аҳмад ибн Ҳанбал”, “Саҳиҳи Муслим”, “Мишкотул Масобиҳ”и Валиюддин Табрезий, “Маноқиб”и Хатиб, “Фаслул хитоб”и Хожа Муҳаммад Порсо, “Тафсири Ҳофизий”, “Тафсир”и Али ибн Иброҳим, “Мавоҳиби Алия”и Хусайн Воиз Кошифий, “Баҳрул маноқиб”и Мурдавайҳ ва отаси – Мушкин Қалам Васфийдан кўплаб мисоллар келтиради. Бундан келиб чиқадики, мутафаккир “Маноқиб” асарида “дарж”, “иктибос” санъатидан моҳирона фойдаланиб, шахсий кечинмаларни салафи солиҳ олимларнинг фактлари асосида тўлдирди.

МУҲОКАМА(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

. Атоуллоҳ Хусайний фикрича, иктибос оят ва ҳадисларни тўғридан тўғри, яъни уларнинг оят ва ҳадис эканлигига ишора қилинмаган ҳолда келтириш лозим. Иктибос икки хил бўлади. 1. Оят ёки ҳадисда айнан келтирилган иктибос “дарж” дейилади. 2. Агар оят ва ҳадиснинг таржимаси ёки мазмуни келтирилса, бундай иктибосни Доий Жавод “ҳалл” усули деб атади [1]. Кашфий адабий меросида ҳар икки усул иктибоси, яъни дарж ва ҳалл ҳам мавжуд.

Кашфий “Маноқиб” асарида 50 дан ортик диний-маърифий, илмий-фалсафий, тарихий ва адабий манбалар орқали ўз фикр мулоҳазаларини бойитади. Энг кўп фойдаланилган асарлари Жалолоддин Румийнинг “Маснавий маънавий”, “Девони кабир”, Саъдийнинг “Куллиёт”и, Шоҳқосми Анворнинг “Девон”и, Фаридуддин Атторнинг “Куллиёт”и, Санойй Ғазнавийнинг “Ҳадиқатул ҳақиқа” ва “Девон”и, Низомий

Ганжавийнинг “Махзанул асрор” достони, Амир Хусрав Дехлавийнинг “Куллиёт”и каби бир қанча назмий асарлар шоир ижодида фойдаланилган.

Тасаввуф йўналиши бўйича ёзилган Мовароуннаҳрлик мутасаввиф олимларнинг асарларидан Абу Бакр Калободийнинг “ат-Таъарруф ли мазҳабит тасаввуф”, Мустамлий Бухорийнинг Калобдий асарига ёзган “Шарҳи ат-Таъарруф ли мазҳабит тасаввуф” каби тасаввуф назариясининг она асарлари ўрин олган.

Мовароуннаҳрлик муҳаддис олимларнинг асарларидан “Саҳиҳ Бухорий”, “Сунан Термизий”, “Сунани Насойй” ва хуросонликлардан “Сунани ибн Можа”, “Саҳиҳи Муслим”, “Сунани Абу Довуд” каби ноёб манбалардан фойланганини кўриш мумкин.

Шунингдек, отаси Саййид Абдуллоҳ Мушкин қалам Термизийнинг бой меросидан “Маноқиб”да кўплаб мисоллар келтиради. Асарда отасидан қачон иктибос келтирса “ли волидий” (Отамдан) деб бошлайди:

*Баҳсу жадал пеш маёвар ба кас,
Баҳс кунӣ, саҳл шавий ҳамчу хас. [3]*

Мазмуни: Ҳеч ким билан баҳс қилиб ҳуда-беҳуда тортишмагин, агар тортишсанг, худди сув устидаги хас-хашак каби қадринг оз бўлиб қолади.

Юқорида биз таъкидлаганимиздек, Кашфий Термизий саййидлар хонадонидан бўлган. Бунинг бир мисоли сифатида Жалолоддин Румий “Маснавий” асарида келган ҳазрат Али билан боғлиқ тарихий воқеани келтирдик. Энди ушбу воқеанинг баёни бошқа Термизий мутасаввифлар асарида борлигини текширганимизда асли Термизлик саййидлардан бўлган мутафаккир, Жалолоддин Румийнинг устози – Саййид Бурҳониддин Термизий “Маориф” асарининг дастлабки фаслларида келтиргани Кашфийнинг ушбу асари нечоғли муҳим манба бўлганидан далолат беради. Саййид Бурҳониддин Термизий ушбу воқеани шундай тасвирлайди:

Ҳазрати Али розияллоху анху майдонда эди, бир бошқа дин вакили у кишига ҳужум қилди. Али розияллоху анхунинг юзига туфлади, тупукдан унинг муборак юзи тўлди. Шу ҳолда Али розияллоху анху қиличини ташлади. Ён атрофдаги одамларнинг овози кўтарилди:

“Эй мўминларнинг халифаси! Бу қилич Аллоҳнинг қиличи эмасми? Бу қилич Аллоҳнинг Зулфиқори эмасми? Бу эса Аллоҳнинг душмани эмасми? У гарчи сенга ботиллик ва жаҳл билан ҳамла қилган бўлса ҳам, нега шундай ҳаракат қилдинг? Агар ўзингни ҳимоя қилмаганингда у шундай муомала қилармиди? Сен нега Ҳақ қиличини ерга ташладинг?” – деб айтишардилар. Али розияллоҳу анҳу эса:

– Ҳа, тўғри айтяпсизлар, бу қилич Аллоҳнинг қиличидир. Аллоҳнинг зулфиқоридир. Душман билан жанг қилиш эса Аллоҳнинг амридир, фақат у менинг юзимга тупурганида нафсим жунбишга келди. Аллоҳнинг қиличи нафсим ва жаҳлим билан бирлашди. Шу ҳолда бошқа дин вакили киши бармоғини кўтариб: “*Менга иймонни арза қил*”, – деди ва шу сабаб билан унинг қабиласидан ўн саккиз киши мусулмон бўлишди [4].

Демак бу далил шуни исботлайдики, Термизий саййидлар аҳли байтга бўлган эҳтиром бошқача бўлган. Кашфий эса ҳар бир воқеа китобхонга манзур бўлиши учун бошқа шоирларнинг шеърлари билан бирга ўз ижодидан ҳам намуна келтириб, асарнинг ҳиссий таъсирчанлигини оширади. Ўз ижодий меросидан қачон назмий парча келтирса “ли муаллифиҳи” (муаллифдан) деб бошлайди: Бир айтадики, ким бу каби таснифларни кўп этган бўлса, бу каби асар ёзиш машаққат эмас, - дейди:

*Ҳар ки кардаст борҳо тасниф,
Нест душвор пеши таълиф. [3]*

Кашфий бу асарни шиаликни тарғиб қилиш, ёки қанақадир нотўғри эътиқодни талқин қилишдан йироқ бўлган, балки салаф шоирлар каби анъанавийликка таяниб, улуғ бир зотни тавсифига бағишлаб, адабий-тарихий, диний мазмундаги асарни таълиф этади.

*То жон ба тан аст, роҳи Ҳайдар нўям,
То чаши ба сар, роҳи Ҳайдар жўям. [3]*

Мазмуни: Токи жон бор экан, Али (р.а.)нинг йўлига эргашаман, токи кўз бор экан, бу улуғ зотнинг йўлига интиламан.

Кашфий ушбу байт орқали дил изҳорини очик ойдин баён этган. Шоир учун аҳли байтни севиш, улуғ бир иш эканлигини асарларида доимо такрорлаб ўтади. “Маноқиб Муртазовий” асари бошқа асарларидан фарқли жиҳати шундаки, бу

асар тўлиқ аҳли байт ҳаёти, сийрати, суратига бағишланган тарихий ва адабий асардир.

ХУЛОСА(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION).

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Кашфий ушбу асари орқали башариятнинг энг афзали ва акмали бўлмиш – Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг жияни Али ибн Абу Толиб (р.а.), қизи Фотимаи Захро (р.а.), неваралари Ҳасан ва Ҳусайн (р.а.)ларнинг ибратга бой ҳаётини Куръон карим оятлари, Ҳадиси шариф намуналари, муҳаддислар қавли, мутасаввиф зотлар асарлари ва салаф шоирлар ижоди билан асослантириб, ўзини дил изҳорлари билан биргаликда назму насрда баён этади. Кашфий Термизий ўз асарлари билан нафақат форс шеърятининг Ҳиндистон адабий мактабига кириб борди, балки ўз илмий салоҳияти ва сўфиёна руҳдаги асарлари орқали Термизий мутасаввиф зотларнинг бой меросини Ҳиндистонгача ёйишди. “Маноқиб Муртазовий” асари гарчи тарихий-диний мазмунда ёзилган бўлса-да, бироқ унинг адабий аҳамияти шундаки, шоир ҳар бир насрий ва назмий баёнларни лафзий ва маънавий санъатлари билан бойитиб, асарнинг таъсирчанлигини ошириш мақсадида жозибали тасвирлардан фойдаланиб, тасаввуфий мотивлардан моҳирона мисол келтиради. “Маноқиб Муртазовий” асари нафақат адабий асар, балки тарихий шахслар маноқибини ёритиб, комил инсон ахлоқни тараннум этувчи, ёшларни ватанпарварлик ва маърифатпарварликка тарғиб этувчи ахлоқий мазмундаги асарлар сирасига қиради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Исҳоқов Ё. Сўз санъатининг санъатлиги. – Т.: “O‘zbekiston”, 2014. – Б. 57-58.
2. Муҳаммад Солиҳ Кашфий Термизий. Девон. Ҳиндистон Девон кутубхонасининг 456 рақамли нусхаси.
3. Муҳаммад Солиҳ Кашфий Термизий. Маноқиб Муртазовий /бо тасҳеҳи Куруши Мансур. – Техрон: Интишороти Равзана, 1923.
4. Саййид Бурҳониддин Термизий. Маориф/таржимон, сўзбоши ва изохлар муаллифи К. Жамаҳматов. – Термиз: Китоб нашр, 2024.